

ДИСКУРС І ТЕКСТ: ФОРМАЛЬНО-ЗМІСТОВІ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

Борисов В.А. (Харків)

У статті представлено трактування дискурсу як когнітивно-комунікативної діяльності, націленої на пізнання світу та способи його вербальної презентації. Звернено увагу на інтра- й екстралінгвальні фактори в комунікації. Прокоментовано формально-змістові диференціації між дискурсом і текстом.

Ключові слова: *дискурс, текст, комунікація, когнітивно-комунікативна діяльність.*

В статье представлена трактовка дискурса как когнитивно-коммуникативной деятельности, направленной на познание мира и способы его вербальной презентации. Обращено внимание на интра- и экстралингвальные факторы в коммуникации. Прокомментированы формально-содержательные дифференциации между дискурсом и текстом.

Ключевые слова: *дискурс, текст, коммуникация, когнитивно-коммуникативная деятельность.*

The article deals with the interpretation of discourse as a cognitive communicative activity aimed at cognition of the world and ways of its verbal presentation. Attention is paid to intra- and extralingual factors in communication. Formal differentiation between discourse and text is commented on.

Key words: *discourse, text, communication, cognitive communicative activity.*

Основним засобом вербальної комунікації є текст. Текст як сукупність мовних і мовленнєвих фактів з чіткою інтенціональною заданістю став об'єктом вивчення лінгвістики тексту, формування якої почалось у 60-ті роки ХХ ст. У ці часи паралельно розвиваються два напрями цього мовознавчого річища: згідно з

першим напрямом, лінгвістика тексту повинна була залишатися мовознавчою дисципліною, тобто існувати разом із фонетикою, лексикологією, синтаксисом й іншими лінгвістичними галузями; згідно з іншим напрямом, лінгвістика тексту націлена досліджувати вживання мови в реальній комунікації, додавши вищий – текстовий – рівень до абстрактної мовної системи. Таким чином, лінгвістика тексту поступово осмислювалася як теорія, що описує всі мовні й мовленнєві факти з позиції їхньої участі в тексті.

Мовознавці по-різному трактують лінгвістику тексту, але в усіх концепціях та визначеннях спільним є те, що об'єктом її дослідження є тексти, а предметом – їхня організація та функціональна природа. Т. Ніколаєва визначає лінгвістику тексту як напрям лінгвістичних досліджень, що вивчає правила побудови зв'язного тексту та його основні категорії; І. Штерн визначає її як комплексну дисципліну, що досліджує внутрішню організацію тексту – семіотичну, семантичну, структурну, комунікативно-прагматичну; американські вчені Р. Дірвен та М. Веспур розглядають лінгвістику тексту з позицій того, як мовець і реципієнт здійснюють комунікацію за допомогою тексту. Лінгвістика тексту стає галуззю мовознавства, яка вивчає семіотичну, структурно-граматичну, семантико-змістову, комунікативно-прагматичну організацію текстів, їхню категорійну систему й мовні засоби її репрезентації, а також процеси продукування, розуміння й інтерпретації текстів у семіотичному універсумі культури [7, с. 482].

На сучасному етапі наукового осмислення мовно-комунікативної практики лінгвістика тексту переходить свої традиційні межі й перетворюється з доцентрової на відцентрову, спрямовану на поєднання з іншими галузями мовознавства. У зв'язку з найновішими когнітологічними дослідженнями лінгвістика тексту потребує нових методик аналізу об'єкта як форми репрезентації знань у мові, як концептуального модельного відображення дійсності, як модифіката сфери свідомості автора (художньої, естетичної, етичної, наукової, аксіологічної, прагматичної) і як моделі впливу на свідомість, інтелект, пам'ять, поведінку, погляди інтерпретаторів [6, с. 106].

Лінгвістика тексту на рівні об'єкта наукового пізнання певною мірою корелює з комунікативною лінгвістикою, у центрі уваги якої постає дискурс. У дослідженні дискурсу та вивченні його сутнісних характеристик диференціюються поняття *дискурс* і *текст*, що відображено як у відповідних дефініціях, так і в прагненні науковців розвести ці поняття на рівні їх формально-змістових ознак.

На початку 70-х років було запропоновано таку диференціацію понять *дискурс* і *текст*: дискурс – це текст плюс комунікативна ситуація. Відповідно, текст визначали як дискурс мінус комунікативна ситуація [4, с. 87]. Чимало лінгвістів трактують дискурс як діалогічний спосіб мовленнєвої взаємодії, а текст – як переважно монологічне мовлення. Так, зокрема, М. Макаров зазначає: «У багатьох функціонально зорієнтованих дослідженнях простежується тенденція до протиставлення дискурсу й тексту за низкою опозитивних критеріїв: функціональність – структурність, процес – продукт, динамічність – статичність, актуальність – віртуальність. Відповідно, розрізняють *текст-як-продукт* і *дискурс-як-процес*» [4, с. 89].

У комунікативній лінгвістиці, на думку Ф. Бацевича, найзагальнішою категорією організації мовного коду в спілкуванні визнається *дискурс* – динамічне явище, сам процес спілкування, що після свого завершення перетворюється на текст [2, с. 158]. Дискурс і текст – носії інформації, яка в мовознавстві пов'язується зі значенням і смислом, що може бути експліцитним й імпліцитним. На думку вченого, між текстом і дискурсом існують певні відмінності: текст – це ніби дискурс, який «зупинили», вилучивши його учасників та живі обставини; у тексті, на відміну від дискурсу, не виявляються паралінгвістичні засоби; текст – одиниця лінгвістичного аналізу, дискурс – комунікативного [2, с. 147-148]. У цьому разі ваги набувають мовленнєві жанри, задіяні у творенні дискурсу (власне комунікація в її процесуальності).

Таким чином, *текст*, *дискурс* та *мовленнєвий акт* є релевантно співвіднесеними в межах модусів існування природної мови (мова – мовлення –

комунікація) і, подані в такій послідовності, відбивають підсилення людського фактору в її вивченні [1, с. 5-6].

О. Шейгал виокремлює такі варіанти співвіднесеності понять *текст* і *дискурс*:

1) текст розглядається як «словесний запис», а дискурс – як мова живого спілкування;

2) дискурс постає як явище діяльнісне, процесуальне, пов'язане з мовленнєвим творенням, а текст – як готовий продукт, результат мовної творчості, що має завершену форму;

3) дискурс і текст пов'язані співвідношенням реалізації: дискурс розуміється як мовленнєва подія, у ході якої твориться текст як ментальний конструкт;

4) дискурс асоціюється тільки з усним мовленням, а текст – з його письмовою формою;

5) термін «дискурс» виступає родовим поняттям відносно понять «мовлення» й «текст»; дискурс об'єднує всі параметри, притаманні і мовленню, і тексту (мовлення пов'язане зі звуковою субстанцією, буває спонтанним, ненормативним, текст вирізняється графічною репрезентацією мовного матеріалу, текст є підготовленим, нормативним);

6) дискурс трактується як комунікативна подія, що полягає у взаємодії учасників комунікації засобом вербальних текстів та інших знакових комплексів у певних контекстах спілкування; цей підхід можна подати у вигляді такої формули: «дискурс = текст + інтерактивність + ситуативний контекст + культурний контекст» [9, с. 10-12].

Аналогічну мотивацію розмежування дискурсу й тексту презентовано в такому тлумаченні: дискурс – це «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий у подієвому аспекті; мовлення, що розглядається як спрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей та механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах). Дискурс

– це мовлення, занурене в життя. Тому термін *дискурс*, на відміну від терміна *текст*, не вживається щодо старовинних та інших текстів, зв'язки яких з життям не відновлюються безпосередньо» [3, с. 136-137].

У розумінні Т. Радзієвської текст є репрезентантом загальносистемних властивостей, він «належить до системи текстових типів, конкретні маніфестанти якої, будучи засобами комунікації, утворюють культурний простір і відбивають культурну пам'ять мовної спільноти» [5]. У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» за ред. С. Єрмоленко *текст* (лат. *textum* – зв'язок, тканина, побудова) тлумачиться як «зв'язна мова, письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою і структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата. Складниками тексту виступають речення, лексико-граматичні засоби зв'язку речення в цілісну комунікаційну одиницю» [8, с. 182].

Таким чином, *дискурс* розуміємо як когнітивний процес, пов'язаний із реальним процесом мовлення, створенням мовленнєвого акту, а *текст* визначаємо як комунікативну систему, структуру, модель, продукт мовленнєвої діяльності, роль автора й адресата в якій є значущою. Текст є завершеним результатом процесу мовленнєвої діяльності, що має кінцевий вихід у певній закінченій і письмово зафіксованій формі.

Література

1. Бацевич Ф. С. Текст, дискурс, речевой жанр: соотношение понятий / Ф. С. Бацевич // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2001. – № 520. – С. 3–6.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 683 с.
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
5. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / під кер. В. Б. Шапаря. – Х. : Прапор, 2009. – 672 с.
6. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика:

напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с. 8. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с. 9. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 324 с.